

GYÉMÁNT RICHÁRD*

A Bánság újraterelítése, különös tekintettel a 18. századi telepítési folyamatokra

I. Fogalmi meghatározás

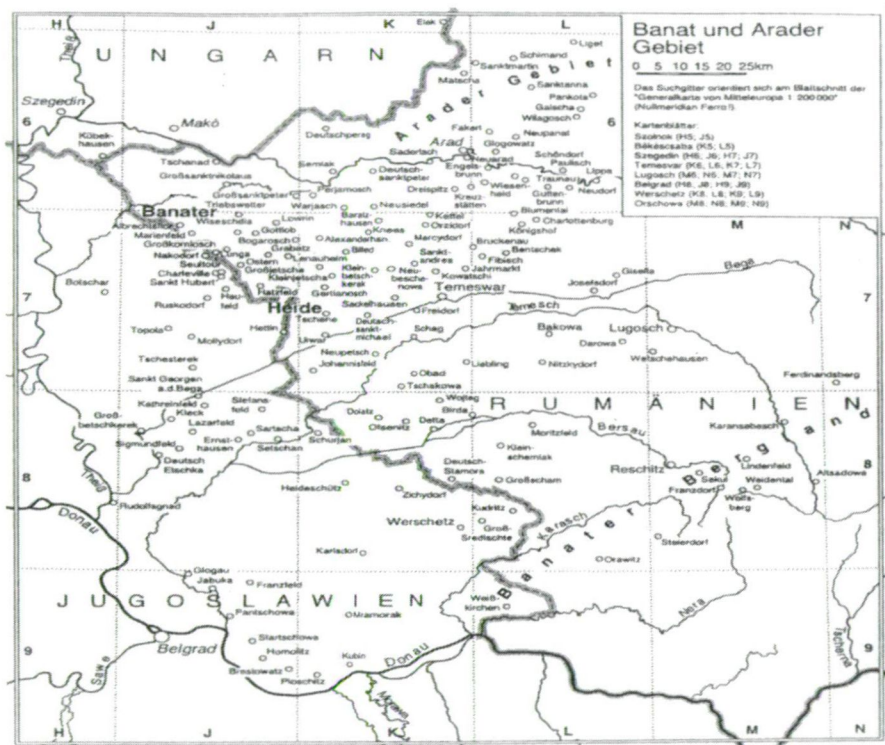
A „Bánság” elnevezés feltehetően helytelen fogalmi meghatározásból ered, amelyet még az osztrák – Habsburg – adminisztráció adott a térségnek. A török kiűzése és a pozsareváci békeszerződés (1718. július 21.) után a területen berendezkedő császáriak a középkori „Szörényi Bánsággal”, illetve a „Magyar Királyságot” délről védő bánságokkal vélték összekapcsolni a térség múltját. A német – osztrák – terminológiában „*Temeschwarer Banat*” elnevezést kapta a terület, a magyarban, mint „*Temesi Bánság*” jelent meg, de idővel a „Bánság” elnevezés lett használatos. A középkorban a területre elsősorban a „*Temesköz*” elnevezést használták, amelybe akkoriban – tágabb értelmezésben – az alföldi rész mellett még a hegyvidéki térség is beletartozott. A felosztást a későbbi német – osztrák – terminológia is követte; a lapályosabb – temesközi – részeket „*Banater Heide*”, a hegyvidéki területet pedig „*Banater Bergland*” elnevezéssel illette.

Ortutay Gyula a következő módon érzékelteti a fogalmi meghatározás problematikáját: „... A középkorban sosem volt bánság. A 15. századtól a temesi főispán (vagy temesi gróf) a déli határvidék (Torontál, Temes, Keve, Krassó megyék és a Szörényi bánság) katonai parancsnokságával volt megbízva. Többek között ezt a méltóságot viselte Hunyadi János és Kinizsi Pál is. A Temesköz a Temesi Bánság nevet csupán 1718–1778, ill. 1849–1861 közt viselte (utóbb Temesi Bánság és Szerb Vajdaság címen a Bácska és Szerémség egy részével együtt).”¹

* SZTE ÁJTK GTK Statisztikai és Demográfiai Tanszék

¹ ORTUTAY GYULA (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon, I. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 209–211. pp.

1. ábra

A Bánság és Arad környéke (1996)

Forrás: Banat Map © Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde. Tübingen 1996 © N.G. Elwert Verlag Marburg alapján *Donauschwaben Villages Helping Hands*: <http://www.dvhh.org/banat/images/map-images/map-gehl.jpg> (Letöltés ideje: 2016. március 5.)

II. A Bánság földrajzi jellemzői

A „Bánság” területe – az 1910. évi magyar népszámlálás adatai szerint – 28 523 km² kiterjedésű volt.² Határait északon a „Maros”, nyugaton a „Tisza folyó”, majd délről a

² A dualizmus kori egységes vármegyerendszer bevezetésétől, 1876-tól egészen 1918-ig három vármegye osztozott a „Bánság” területén. Ezek – nyugatról kelet felé haladva – „Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegyék” voltak. „Torontál vármegye” területe 10 016 km² volt, ebből maga a vármegye – „Pancsova törvényhatósági jogú város” nélkül – 9 903 km²-et tett ki. „Pancsova törvényhatósági jogú város” területe 113 km²-en terült el. A vármegye székhelye „Nagybecskerek rendezett tanácsú város” volt. „Temes vármegye” területe 7 433 km² volt, ebből a vármegye – „Temesvár és Versec törvényhatósági jogú városok” nélkül – 7 151 km²-et számlált. „Temesvár törvényhatósági jogú város” területe 85 km², „Versec törvényhatósági jogú város” területe pedig 197 km² volt. A vármegye székhelye „Temesvár törvényhatósági jogú város” volt. „Krassó-Szörény vármegye” területe 11 074

„Duna folyam”, kelet felől pedig az erdélyi – a „történelmi Hunyad vármegye” határán fekvő – hegyek képezték. Természetföldrajzi értelemben a „Bánság” területének közel kétharmadát a „Temesköz” – kevésbé ismertebb nevén „Bánsági-alföld” – foglalta el, amely főképp a „Bánság” nyugati-északnyugati lapályosabb térséget jelentette. Ortutay Gyula az alábbiak szerint határolta körül: „Temesköz a Maros, a Tisza és a Duna által közrezárt síkság, melyen a Temes folyik keresztül, a Bánság síkvidéki része.”³ A „Temesköz” a „Magyar Alföldhöz” tartozó sík, mezőgazdasági művelésre – kevés kivételtől eltekintve – kiválóan alkalmas vidék. A „Bánság” délkeleti harmadát viszont a „Bánsági-hegyvidék” illetve a „Délmagyarországi-hegyvidék” dombjai, illetve hegységei foglalják el. A „Délmagyarországi hegyvidék (Bánsági hegység), a Kárpátok legdélibb csoportja, mely a Marostól és a Bégától Dél felé az aldunai szorosig, Kelet felé a Cserna völgyéig terül el, Torontál, Krassó-Szőrény és részben Hunyadvármegyében. A Temes völgye két főcsoportra oszta; ettől Nyugat felé a szorosabb értelemben vett Bánsági hegység terül el, melynek alkotó részei: 1. A Nera, Cserna és a Duna közt az u.n. Aldunai hegység, mely a Lokva, Almás és Szretinye hegycsoportokból áll; 2. a Nérától É. felé a Dognácskai hegység, a Plessuva, a Szemenyik és a Délmagy. Érchegység. A Temestől K-re jóval magasabb hegységek emelkednek, és pedig a Béga, Temes és Bisztra, és a szőrényi Vaskapu közt a Pojána-Ruszka, a Bisztrától D. felé a Csernái a Godján-Szárkó, s a Csernától a Dunáig a Domoglet hegység (l. az egyes címek alatt).”⁴

III. Történelmi előzmények

A „Bánság” lakossága hosszú évszázadokon át – etnikai és felekezeti téren – igencsak sokszínűnek számított, amely sajátosság – ha megváltozva is, de – a mai napig fennáll. Kevesek számára ismert tény, hogy az „Erdéllyel” szomszédos terület sokáig „speciális” térségnek számított. A török időszakot megelőzően – az un. „vegvesházi királyok” időszakában (1301–1526) – inkább, mint „határőrvidék” játszott jelentősebb szerepet a török seregek támadásainak feltartóztatására, illetve visszaverésére. A török kiűzését követően pedig speciális jogállást, illetve etnikai-felekezeti arculatot nyert a Habsburg uralkodók akaratából. Ez utóbbi időszak a 18. század végéig, a magyar vármegyerendszer bevezetéséig tartott.

A térség anyanyelvi-nemzetiségi és felekezeti sajátosságait erősen befolyásolta egyfelől, hogy nem a „karlócai békekötéssel” (1699. január 26.) szabadult fel a török uralom alól, hanem csak a „pozsareváci békekötés” időpontjában, 1718. július 21-én. Másfelől a Habsburg

km² tett ki. A vármegye székhelye „Lugos rendezett tanácsú város” volt. A „Bánság” 28 523 km²-es területéből – a trianoni békediktátum értelmében – mindössze 258 km² maradt Magyarországnál. A „Szerb-Horvát-Szlovén Királyság” 9 872 km²-et, a „Román Királyság” pedig 18 393 km²-et szerzett. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1912., 13. p., EDELÉNYI-SZABÓ DÉNES: Magyarország közigazgatásának és törvényhatóságainak területváltozásai. Különlenyomat a „Magyar Statisztikai Szemle” 1928. (VI.) évfolyamából, Homyánszky Viktor Résztársaság – Magyar Királyi Udvari Könyvnyomda, Budapest, 1928. 16. p.

³ ORTUTAY 1977, 209–211. pp.

⁴ GERŐ LAJOS (szerk.): A Pallas Nagylexikona, V. kötet, Pallas Irodalmi és Nyomdai Résztársaság, Budapest, 1893. 151. p.

uralkodók önálló – tehát „*Magyarországtól*” elválasztott – római katolikus felekezethez tartozó, németajkúak által lakott, osztrák örökös tartománynak szánták. Ez a tény a lakosság etnikai és felekezeti viszonyait is meghatározta, mivel a magyarság csak akkor költözhetett oda,⁵ amikor a „*Bánság*” teljes területét – 1778–1779-ben – ismét integrálták a „*történelmi Magyarország*” területébe. Az előbbieken említett sajátosságok miatt a „*Bánság*” területe európai viszonylatban is egyedülálló, soknemzetiségű térséggé vált.

Az etnikai-felekezeti viszonyok megváltozása a török hódoltságot megelőző időszak-tól érzékelhető. Ezt alapvetően két jelentős sajátosság befolyásolta. Az egyik, hogy az „*Oszmán Birodalom*” egyre jelentősebb terjeszkedésbe kezdett a „*Balkán-félszigeten*”, aminek eredményeképp idővel határos lett a „*középkori Magyar Királysággal*”. Ebből következően a fegyveres konfliktusok a „*Magyar Királyság végvidékén*” mindennaposakká váltak. A feljegyzések szerint a török seregek már (Luxemburgi) Zsigmond magyar király (1387–1437) uralma alatt rendszeressé tették portyáikat a „*Magyar Királyság*” déli területein. Az első jelesebb pusztítás 1396 körül, a keresztények számára szerencsétlen kimenetelű nikápolyi csatavesztés után figyelhető meg. A „*Bánsággal*” szomszédos „*Szerémség*” területét komoly pusztítások érték, azonban egy török portyázó sereg a „*Bánság*” területére is betört és egészen „*Temesvárig*” („*Timișoara*”) prédálta fel a vidéket. A portyázó törököket ugyan megfutamították a magyar seregek, de a bánsági lakosság „*ízeli-tőt*” kapott azokból a szörnyűségekből, melyek a későbbiekben várhatóak voltak.

A másik sajátosság, hogy a törökök pusztításai megtizedelték a „*Bánság*” – jórészt még magyar – lakosságát is. A török portyák és a nyomukban járó pusztítások a magyar lakosság egyre nagyobb hányadát űzték el a lakóhelyükről. További jelentős demográfiai probléma volt a magyarság szempontjából, hogy megkezdődött a szerbség és a román-ság térnyerése a „*Bánság*” területén. Erről már az Anjou-korszakból vannak értesüléseink. Böhm Lénárt a következőket közli erről: „*Úgy látszik, hogy I. Lajos idejében Temes megye, de mindenesetre Krassó megye, mint szintén az egész hegyvidék lakossága nagyobb részeit románokból (oláhokból) állt.*”⁶ A „*Duna folyam*” mentén, illetve a „*Bánság*” nyugati részén is hasonló volt a helyzet, oda a szerbek kezdtek beszivárogni. Ezt a tény-t jelentősebb történelmi sorsfordulók is elősegítették, amely a szerbséget érték. Az 1389. évi rigómezei csatavesztéstől egyre jelentősebb szerb bevándorlással kellett számolni,⁷ amelyet Brankovics György szerb fejedelem és despota (1427–1456) (Luxemburgi) Zsigmond magyar királytól (1387–1437) elnyert magyarországi birtokainak gyarapodása is elősegített. Feltételezhető, hogy ezekre a területekre tömegesen telepedett le a szerb lakosság.⁸

I. (Vitéz) Szelim török szultán (1512–1520) halála után, annak fia és utódja, I. (Törvényhozó, Nagy) Szulejmán török szultán (1520–1566) 1521-ben két sereget küldött „*Nándorfehérvár*” („*Beograd*”) és „*Szabács*” („*Šabac*”) végvárainak elfoglalására.

⁵ ORTUTAY 1977, 209–211. pp.

⁶ BÖHM LÉNÁRT: *Dél-Magyarország vagy az ugynevezett Bánság külön történelme, I. kötet*. Emich Gusztáv tulajdona, Pest, 1868. 127. p.

⁷ SZENTKLÁRAY JENŐ: *Temes vármegye története*. in: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai, Temes vármegye és Temesvár*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1914. 306. p.

⁸ Például Debrecen környéke vagy a világosvári uradalom. DRASKÓCZY ISTVÁN: *Kisebbségek az Árpád-kori Magyarországon*. Kisebbségkutatás, 2000/3. szám: http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2000_03/cikk.php?id=294 (Letöltés ideje: 2015. február 13.), SZENTKLÁRAY 1914, 309. p.

Ezekkel egy időben egy harmadik, egy közel 40 ezres török sereg is elindult, amelynek a „*Temesköz*” kirablása és feldúlása volt a célja. A portyázó sereg egyik része „*Pancsovánál*” („*Pančevo*”), a másik fele „*Újpalánkánál*” („*Banatska Palanka*”) kelt át a „*Temesköz*” területére és egészen „*Újpécsig*” („*Peciu Nou*”) hatolva dúlták fel a vidéket. Ekkor azonban – az addig zavartalanul hömpölygő török sereg – a kevésbé jelentős végvár, „*Újpécs*” falainál ellenállásba ütközött és mivel a fő cél, az előbbieken említett két végvár elfoglalása volt, a portyázó török sereg visszavonult. A két végvár elesett; „*Szabács*” 1521. július 7-én, „*Nándorfehérvár*” pedig 1521. augusztus 29-én nyitotta meg kapuit a törököknek. Ettől kezdve a „*Magyar Királyság*” kiszolgáltatottá vált a török fenyegetésnek. Még két – magyar kézen lévő – hatalmas végvár adott reménységet, „*Pétervárad*” („*Petrovaradin*”) és a „*Bánság*” központja, „*Temesvár*” („*Timișoara*”). A „*Bánság*” területén álltak még kisebb végvárak, megerősített helyek, azonban „*Temesvár*” („*Timișoara*”) elvesztésével azok sem sokáig tarthatták magukat. „*Pétervárad*” („*Petrovaradin*”) 1526. július 28-án adta meg magát, „*Temesvár*” („*Timișoara*”) pedig 1552. július 27-én lett a törököké. Habár a „*Bánság*” teljes területe csak 1552-ben került török kézre, a magyar lakosság eltűnése inkább 1566 után figyelhető meg. Ekkor – 1566. augusztus 30-án – foglalták el az „*Oszmán Birodalom*” seregei a „*Bánság*” területéhez közeli, a „*történelmi Békés vármegyében*” fekvő „*Gyulát*”, amely végvár kiindulópontját jelenthette volna a „*Bánság*” felszabadításának.

„*Temesvár*” („*Timișoara*”) bevétele után a török adminisztráció felállította a „*Temesvári vilajetet*”, amelyet nyugatról a „*Tisza*”, délről pedig a „*Duna folyó*” határolt. Keletről pedig kezdetben a Krassó-szörényi, majd 1660-ban – „*Lugos*” („*Lugoj*”) és „*Karánsebes*” („*Caransebeș*”) török kézre kerülésével – az erdélyi – „*történelmi Hunyad vármegye*” határán húzódó – hegyek képezték a határt. Az északi határ nem volt természetes, mivel a „*Magyar Alföld*”, illetve a „*Partium*” („*Részek*”) egy része is hozzá tartozott, „*Gyuláig*”, illetve „*Borosjenő*” („*Ineu*”) váráig.⁹ A „*Temesvári vilajet*”, akárcsak a többi – „*Magyarországon*” létrehozott – hasonló török közigazgatási egységek un. „*szandzsákokra*” tagolódtak, ezek határait jórészt adózási szempontok alapján jelölték ki.¹⁰ A „*Bánság*” területén – a török adminisztráció kiépülésével – négy szandzsák (a csanádi, a lippai, a moldvai, valamint a temesvári) létesült, továbbá még kettő szandzsák tartozott a vilajethez, de azok az alföldi („*Gyula*”), illetve a partiumi területen („*Borosjenő*”) létesültek.¹¹

Vallási-felekezeti tekintetben a bánsági magyarság a római katolikus felekezethez tartozott, azonban a „*Csanádi Püspökség*” területének elfoglalásával a püspökök közel másfél évszázadig nem léptek, illetve nem léphettek püspökségük területére. A törökök miatt a nép vallási élete vezető, illetve egyház nélkül maradt, ezért nem lehet csodálkozni, hogy az egyre csökkenő számú magyarság a reformáció tanításai felé fordult. Mély gyökeret – a magyarság elvándorlása, illetve kivészése miatt – viszont már nem tudott verni.

A „*Bánság*” déli, illetve nyugati részeit elsődlegesen – görögkeleti – szerbek kezdték benépesíteni. A keleti területeken a szintén görögkeleti románság kezdett jelentős térhódítás-

⁹ HEGYI KLÁRA: *A török hódoltság várai és várkatonasága, III. kötet*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2007, 1349–1350. pp.

¹⁰ REISZIG EDE: *Torontál vármegye története 1779-ig*. in: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai, Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912. 366. p.

¹¹ HEGYI 2007, 1349. p.

ba. Majd a két ortodox vallású népcsoport a „Bánság” területén szinte teljesen kiszorította azt a kevés számú római katolikus vallású magyart, amely még próbált ezen a területen megmaradni. A római katolikus hitéletet gyakorlatilag csak az itt tevékenykedő „vándorló” ferences szerzetesek biztosították.¹²

2. ábra

A három részre szakadt Magyarország a 16. században

Forrás: *Sulinet honlap*: <http://tudasbazis.sulinet.hu/hu/tarsadalomtudomanyok/tortenelem/magyar-tortenelmi-terkeptar/a-három-reszre-szakadt-magyarország-a-drinapolyi-beke-korában/a-három-reszre-szakadt-magyarország-a-drinapolyi-beke-1568-korában-kronologia-2> (Letöltés ideje: 2016. március 5.)

IV. Etnikai és felekezeti viszonyok a 18. században

1. A Bánság felszabadítása a török megszállás alól

Az I. (Törvényhozó, Nagy) Szulejmán török szultán halálát (1566. szeptember 6.) követő időben egyre több uralkodásra kevésbé vagy egyáltalán nem alkalmas szultán került az Oszmán-dinasztia trónjára. A birodalom szerencséje jórészt annak tudható be, hogy a nagyvezírek közül – habár elég sokat „cserelődtek” – több rátermettnek és erőskezűnek

¹² REISZIG 1912, 366. p.

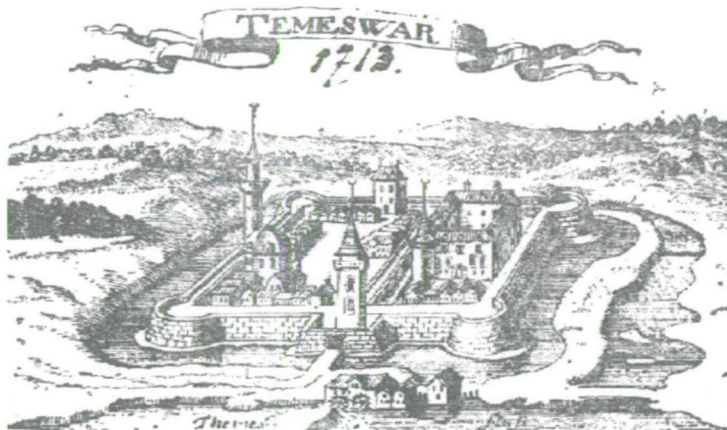
mutatkozott, ezért a „Török Birodalom” hanyatlását még hosszú ideig késleltetni lehetett. A 17. század második felében viszont megváltoztak az európai erőviszonyok.¹³

A „Vatikáni Szentszék” élére egy karizmatikus, józan gondolkodású és tenni akaró pápa, XI. (Boldog) Ince (1676–1689) került, akinek sikerült létrehozni az un. „Szent Liga” szövetségét a „Habsburg Birodalom”, a „Lengyel Királyság”, a „Velencei Köztársaság” és a „Pápai Állam” között. A szövetséghez 1686-ban csatlakozott „Oroszország”, „Bajorország”, továbbá a „Szász” és a „Brandenburgi Választófejedelemség”, továbbá a pápának sikerült elérnie, hogy a korábban a törökökkel szövetséges „Francia Királyság” az 1684. évi regensburgi fegyverszünettel kötelezettséget vállalt, hogy 20 évig nem támadja meg nagy ellenségét, a „Habsburg Birodalmat”.¹⁴ Ezzel megnyílt a lehetőség „Magyarország” felszabadítására a török iga alól. A szövetség „gyümölcsözőnek” bizonyult, mivel az 1699. január 26-án megkötött karlócai békeszerződés értelmében a „történelmi Magyarország” területe – a „Bánság” kivételével – felszabadult a török megszállás alól. A békeszerződés előrevetítette, hogy a „Bánság” területe is már csak ideig-óráig lehetett a töröké. Azonban a „Török Birodalom” is jelentős lépéseket tett: a „Bánság” jelentősebb helységeit megerősítette. A „karlócai békekötés” után is voltak ugyan kisebb-nagyobb fegyveres konfliktusok a „Bánság” területén, de az igazi változást az 1714-ben kitört velencei-török háború hozta meg. A bécsi császári udvar – 1716-ban – „Velence” oldalán avatkozott be a konfliktusba és hamarosan császári seregek jelentek meg a „Bánság” területén. A „Bánság fővárosa”, „Temesvár” („Timișoara”) 1716. augusztus 24. és 1716. október 12. között jelentős ostrom alatt állt, végül a törökök kitűzték a fehér zászlót. A császáriak ezt követően – a „Bánság” délnyugati csücskében, a „Belgrádhöz” („Beograd”) közel fekvő – „Pancsova” („Pančevo”) ellen vonultak, amely erősség – a törökök némi alkudozása után – 1716. november 9-én császári kézre került. Ezt követően – 1716. november 12-én a bánsági „Újpalánkát” („Banatska Palanka”) vették be a császáriak. „Belgrád” („Beograd”) 1717. évi sikeres ostroma, majd a további, 1718-as császári hadi sikerek – „Szendrő” („Smederevo”), „Szabács” („Šabac”) és „Orsova” („Orșova”) elfoglalása – következtében kerülhetett sor a pozsareváci békekötésre (1718. július 21.), amely kimondta – többek között – hogy a „Bánság” teljes területe is felszabadult a török „járom” alól.¹⁵

¹³ CELLER TIBOR: *Az Oszmán-dinasztia*. Terebess Ázsia E-tár: <http://terebeess.hu/keletkultinfo/oszmand.html> (Letöltés ideje: 2015. február 13.)

¹⁴ Az 1684. augusztus 15-i regensburgi fegyverszünetet megszegve XIV. (Bourbon) Lajos francia király (1643–1715) a Rajna-vidéken 1688. szeptember 24-én megtámadta I. (Habsburg) Lipótot és csak 1697. október. 20-án kötöttek békét. DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon, XIII. kötet, Szent-István*. Szent István Társulat, Budapest, 2008. 192. p.

¹⁵ TARIÁN M. TAMÁS: *A pozsareváci béke megkötése, 1718. július 21.* Rubicononline: http://www.rubicon.hu/magyar/nyomtathato_verzio/1718_julius_21_a_pozsarevaci_beke_megkotes/ (Letöltés ideje: 2015. február 13.)

Temesvár látképe 1713-ból

Forrás: DAMA, HANS: *100th Banater Swabian in Austria 1907–2007*. In: Donauschwaben Villages Helping Hands: http://www.dvh.org/history/2000s/Banater-Swabian-1907-2007-Austria-100thYear-Hans_Dama-N_Tullius.htm (Letöltés ideje: 2016. március 5.)

2. A Bánság osztrák császári igazgatás alatt (1718–1778)

A pozsareváci békeszerződést követően a „Bánság” teljes területe „*Temesi Bánság*” (németül „*Temeschwarer Banat*” vagy „*Temeschwarer Provinz*”, latinul „*Banatus Temesvariensis*”) néven osztrák kincstári igazgatás alá került. A császári igazgatás első lépése a visszahódítás során elfoglalt bánsági erősségek helyreállítása volt, számítva az esetleges török (ellen) támadásra. Ugyanakkor az un. „*Temesi Bánság*” területe nem került vissza „*Magyarországhoz*”; osztrák kézben maradt, élén a Habsburg uralkodó által kinevezett kormányzóval. Első kormányzója a lotaringiai származású gróf *Claude Florimond de Mercy* (1666–1734) lett. Kormányzósága (1718–1734) alatt jelentős feladatokat kellett megoldania, de a kiváló képességekkel rendelkező tábornagy, hadvezér sikerrel vette az akadályokat.

A felszabadított „Bánság” kezdetben siralmas látványt nyújthatott. Hatalmas, lakatlan, jórészt posványos-mocsaras, illetve homokos területek fogadták az ide érkezőket.¹⁶ A lakosság igencsak megcsappant a török iga alatt, jórészt szerbek és románok lakták a vidéket. A lakosság kisebb közösségeiben, olykor még falunak sem igazán nevezhető „településeken” élt. Csak „*Temesvár*” („*Timișoara*”) és az egykori szandzsákközpontok nyújtottak városias képet. A táj mellett a népesség is elvadult; mindennaposak voltak a rablások, lopások és gyilkosságok.

A legjelentősebb problémát a „Bánság” teljesen elvadult, gondozatlan területe okozta, amelynek alföldi részein jelentős, hatalmas kiterjedésű mocsaras lápvidékek voltak. Ezek a

¹⁶ DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon, XIII. kötet, Szentl-Titán*. Szent István Társulat, Budapest, 2008. 192. p.

viszonyok kedveztek a maláriának, továbbá az egyéb, járványos betegségek (kolera, vérhas, tifusz, stb.) kialakulásának.¹⁷ A pestis is többször ütötte fel a fejét a térségben; a 18. század első felében több pestisjárványt is feljegyeztek, amelyek megtizedelték a népesség számát. A helyzetet súlyosbította, hogy a ragály több alkalommal a határ túloldaláról, a „*Török Birodalom*” területéről érkezett, ezért nem volt ritka a karantén, illetve vesztégzár elrendelése a „*Duna folyam*” mentén.¹⁸ Gróf Mercy kormányzó nagyszabású mocsár-lecsapolási munkálatokat rendelt el a „*Temesközben*”, ezáltal sikerült a napjainkban kiváló földjeiről ismert alföldi részeket művelés alá fogni. A „*Bánság*” hegyvidéki részében a bányaipart, illetve a faipart fejlesztette. Ő honosította meg a selyemhernyó-tenyésztést a „*Bánságban*”, de az ipar fellendítése is a nevéhez fűződött. Különösen sokat tett az időközben elnémetesedett „*Temesvár*” („*Timișoara*”) iparának előmozdításáért.¹⁹ Gróf Mercy rendelkezett a „*Béga*” folyamszabályozásáról is.²⁰

Gróf Mercy Florimund kormányzóról és a korabeli „*Bánságról*” a következőket közli a Pallas Nagylexikona: „...III. Károly grófi rangra emelte és újra a temesi bánság kormányzásával bízta meg. Ebben az állásban a jóindulatú és igazságos Mercy nagy érdemeket szerzett a török időben mocsáros vadonná lett tartomány újra betelepítése és felvirágoztatása körül. A török háborúban a lakosság nagy része kipusztulván, Mercy telepítés útján segített a bajon s e végből leginkább külföldről, nevezetesen Bajorországból hívott be telepítvényeseket (svábok), egyes községeket azonban franciákból, olaszokból, sőt spanyolokból (Nagy-Becskerek) alakított.”²¹ Az ő tiszteletére nevezték el Mercyfalva (Temes) olasz gyarmatot. A telepesek egy része mocsaras vidékre kerülve, nagyon sokan a mocsárláznak estek áldozatul, ez okból a víz lecsapolására, a Temes és Béga szabályozására is kiterjedt figyelme. A telepesek földeket bőven kaptak, sőt házakat is építettek nekik és gazdasági felszereléssel látták el őket, Mercy azonkívül intézkedett, hogy ne csak gabona, hanem ipari növények termelésére szoktattassanak, milyenek például a festő buzér és csülleng, a repce stb. Temesvárt a gyárvárosban pedig olaj-, posztó-, drótygyárat, papírmalmot állíttatott. A selyemtenyésztés meghonosításával a mantovai származású Rossi apátot bízta meg, kinek vezetése mellett nagy eperfatelepeket és Temesvárt selyembeváltó hivatalt, gombolyítót és szövőgyárat létesített. A krassó-vármegyei bányatelepekre Felső-Magyarország, Tirol, Cseh-, Stájer- és Szászországból hívott be bányászokat és erdőmunkásokat.”²²

A felszabadulás után a császáriak hamarosan megkezdték a római katolikus vallású, németajkú népesség betelepítését. A „nagy telepítők” III. Károly (1711–1740), Mária Terézia (1740–1780) és II. József (1780–1790) voltak,²³ habár az őket követő uralkodók regnálása alatt is történtek telepítések a „*Bánság*” területén.

¹⁷ BÁRÁNY ÁGOSTON: *Torontál vármegye hajdانا*. Magyar Királyi Egyetem, Buda, 1845, 33. p.

¹⁸ KULCSÁR KRISZTINA: *A jelen a múlt jövője, Vesztégzárállomások a Habsburg Birodalom határvidékén*. Magyar Nemzeti Levéltár archívum, Magyar Országos Levéltár: http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/vesztegzarallomasok_a_habsburg_birodalom_hatarvideken.html (Letöltés ideje: 2015. február 13.)

¹⁹ Temesváron 2009. augusztus 3-án állítottak mellszobrot – a Központi Parkban (Parcul Central) – gróf Claude Florimond de Mercy kormányzó emlékének adózva.

²⁰ JANCsó ÁRPÁD: *A Béga, a Bánság elkényeztetett folyója*. Mírtón Könyvkiadó, Temesvár, 2007. 35–39. pp.

²¹ GYÉMÁNT RICHÁRD: *A történelmi Torontál vármegye népesedéstörténete*. Acta Jur. et Pol., Publicationes Doctorandorum Juridicorum, Tomus IV., Fasc. 8., Szeged, 2004. 219–220. pp.

²² GERÓ LAJOS (szerk.): *A Pallas Nagylexikona, Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben, XII. kötet*. Budapest, 1896. 526. p.

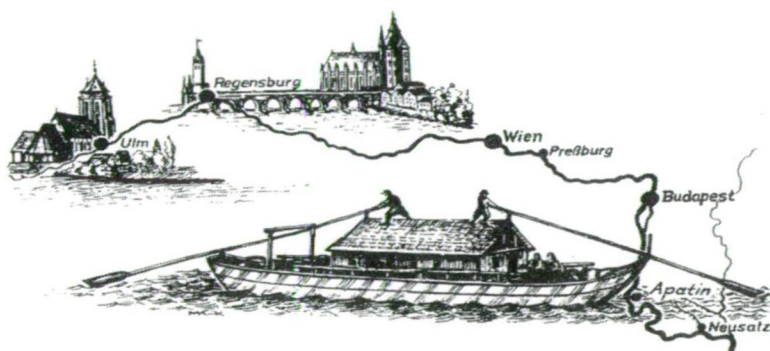
²³ MANHERZ KÁROLY (szerk.): *A magyarországi németek*. Változó Világ 23., Útmutató Kiadó, Budapest, 1998. 17–21. pp.

III. Károly uralkodása (1711–1740) alatt érkeztek az első – jórészt – német betelepülők a „Bánság” területére. Elsősorban – a birodalom különböző területeiről verbuvált – római katolikus vallású, németajkú telepeseik jelentkezését fogadták, mivel a császári udvar célja egy német nyelvű, osztrák örökös tartomány kialakítása volt. Azonban közegészségügyi, közbiztonsági és egyéb nehézségek miatt a császári adminisztrációnak hamar fel kellett adnia ezt az elképzelését.

Az „első nagy német telepítés” („Erster großer Schwabenzug”) időszakában (1722–1726) közel 23 ezer német érkezett az osztrák területek (pl.: „Tirol”, „Alsó-”, „Felső-Ausztria”, „Stájerország”, „Csehország”) mellett „Baden-Württemberg”, „Hessen”, „Vesztfália”, a „Frankföld”, valamint „Elszász és Lotaringia” területéről.²⁴ Őket elsődlegesen „Torontál” északi részén, továbbá „Temesvár környékén”, valamint a „Maros folyóhoz” közel eső temesi részekén telepítették le, de jutott belőlük „Pancsova” („Pančevo”), valamint „Újmoldova” („Banatska Palanka”) és „Orsova” („Orşova”) környékére is.

4. ábra

Az „Ulmer Schachtel” („ulmi skatulya”), azaz ulmi dereglye

Forrás: Batschka: <http://www.batsch-batschka.de/batschka.htm> (Letöltés ideje: 2016. január 12.)

Gróf Mercy halála után három kormányzó váltotta egymást négy év alatt. Gróf Johann Andreas de Hamilton (1734–1738), gróf Wilhelm Reinhard de Neipperg (1738–1739), valamint báró August Jakob Heinrich de Succow (1739–1740) kormányzósága alatt már kevésbé volt sikeres a „Bánság” benépesítése és fejlesztése.²⁵ Erre az időszakra esik az „első kis német telepítés” („Erster kleiner Schwabenzug”). Az 1737 és 1739

²⁴ „A lakosság hiányát a Habsburg birodalom minden tájáról kedvezmények ígéretével toborzott, több hullámban érkezett német, spanyol (katalán), olasz, francia, cseh jelentkezők mellett a szerbekkel, oláhokkal, bolgárokkal, stb. pótolták. Nyugatról a telepeseiket „ulmi skatulya”-nak nevezett hajón vitték a Temesközbe, melynek kb. 1/3-a ingovány; megtiltották, hogy a családok ugyanazon az útvonalon térjenek vissza, nehogy az érkezőket visszatérítsék. A mocsárvidék halmaira telepített új lakosságot az első évtizedekben megtizedelte a malária, a tüdővész. 1-2 év után igen sokan visszafordultak Német birodalomba, hazájukba.” DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon, XIII. kötet, Szent-István. Szent István Társulat, Budapest, 2008. 192. p.

²⁵ Báró August Jakob Heinrich de Succow (1739–1740) kormányzói feladatkörét sem tudta ellátni, mivel korai halála ebben megakadályozta.

közötti időszakban háromezer német telepes érkezett jórészt „Baden-Württemberg” és „Tirol” területéről, de új településalapítás nem történt. Ekkor már a németek mellett más népcsoportok is bevándorolhattak a „Bánság” területére. Főképp bolgárok, csehek, franciák, olaszok, valamint románok és szerbek érkeztek. Érdekességgé jegezzük meg, hogy 1735 és 1738 között – gróf Hamilton kormányzósága alatt – spanyol – főképp biscayai – telepesek is éltek a „Bánság” területén. A későbbi „történelmi Torontál vármegye” székhelyének, „Nagybecskerek” városának ebben az időszakban – a spanyolországi bevándorlók után – az „Új-Barcelona” nevet adták. A „spanyol telepítés” azonban kudarcral végződött; a malária és egyéb járványos betegségek szinte teljesen felszámolták a „spanyol” közösséget.²⁶

A III. Károly uralkodásának idejére eső telepítések mérlege nem igazán mondható sikeresnek. A betelepült németek és más jövevények jelentős része a járványoknak, betegségeknek estek áldozatul. Az 1737 és 1739 között kirobbant orosz-török háború miatt, amelybe „Ausztria” is belesodródott – „Oroszország” oldalán –, katasztrofális körülményeket idéztek elő. A háborús konfliktusok mellett előfordult, hogy törökök portyáztak a vidéken és rabolták ki a védtelen lakosságot, illetve az arra járó kereskedőket. Az 1737 és 1739 között zajlott osztrák-török háború szintén sok szenvedést hozott a térségnek. A török veszedelem elől a németajkú lakosság tömegesen menekült el a lakóhelyéről.²⁷ Közel 28 település pusztult el, amely nem épült újjá és megközelítőleg 55 új telepítésű falu népességszáma zuhant a felére. Emellett román rablócsapatok dúlták a „Bánság” keleti részeit, akik megfélemezésére császári hadakat kellett kirendelni. A háborút követően – 1738–1739-ben – a nyomában járó pestisjárvány is súlyos veszteségeket okozott. A helyzetet magyar szempontból súlyosbította, hogy a császáriak megtiltották a magyarság betelepítését a „Bánság” területére. III. Károly uralkodása alatt jelennek meg a zsidó, illetve a „görög” kereskedők a „Bánság” területén, valamint a romák letelepedéséről is vannak értesüléseink.

III. Károly halálát (1740. október 20.) követően, lánya, Mária Terézia (1740–1780) örökölte a Habsburg trónt. A telepítések mellett a közbiztonsági viszonyok rendezése is jelentős problémát vetett fel: rablók és zsidók vidéke volt a „Bánság”. A köztörvényes bűnözők megfélemezése hosszú időbe telt.²⁸ Különösen az 1740-es évek „bűnözési hulláma” jelentett nagy fenyegetést mind a lakosság életére, mind azok vagyoni viszonyaira.²⁹

Mária Terézia uralkodása idején öt kormányzó váltotta egymást. Az első báró Franz Anton Leopold Ponz de Engelshofen (1740–1751) volt, akinek kormányzósága idejére esett az 1737–1739 között zajló orosz-török háború kárainak elhárítása. Ugyanakkor az 1740-es évek közbiztonsági viszonyait a szerbek és a románok mozgolódásai is nehezítették. Szerepet játszott továbbá a telepítésekben is.

²⁶ MÓRICZ MIKLÓS: *Nagybecskerek*. in: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai, Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912. 555–582. pp.

²⁷ BÁRÁNY ÁGOSTON: *Torontál vármegye hajdانا*. Magyar Királyi Egyetem, Buda, 1845. 36–37. pp.

²⁸ „...a bécsi kormány a Bánságot büntetőkolóniának is használta s ideoloncoltatta huszonöt éven át, 1771-ig, az örökös tartományok tolvajait, gyilkosait, orgazdáit, csempészeit.” SZEKFÜ GYULA: *A tizenkilencedik század*. in: HÓMAN BALINT: *Magyar történet*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1928. 212. p.

²⁹ FÁBIÁN IMRE: *Pancsova*. in: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai, Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 599–603. pp.

Mária Terézia (1740–1780) regnálásához köthető az un. „*második kis német telepítés*” („*Zweiter kleiner Schwabenzug*”). Ekkor 1744 és 1762 között főképp a későbbi, „*történelmi Temes vármegye*” területére érkeztek németajkú jövevények. Számuk közel 2 500 főre volt tehető. A becslések szerint 1754-ben már közel 25 ezer német élhetett a „*Bánság*” területén. Ugyanakkor ebben az időszakban sok román és szerb érkezett, akik jó része a Mária Terézia által felállított un. „*Határőrvidéken*”³⁰ telepedett le.

Az un. „*második nagy német telepítés*” („*Zweiter großer Schwabenzug*”) idején (1763–1772) közel 50 ezer – jórészt – németajkú betelepülő érkezett a „*Bánságba*”. A telepések elsősorban „*Stájerországból*”, „*Tirolból*”, a „*Svábföldről*”, a „*Saar-vidékről*”, „*Csehországból*”, a „*Mosel-vidékről*”, „*Pfalzból*”, illetve a „*Rajna-vidék*” területéről származtak. Értesüléseink vannak, hogy ebben az időszakban (1770–1771-ben) franciák is érkeztek „*Károlyliget*” („*Charleville*”), „*Szentborbála*” („*Seultour*”), és „*Szenhubert*” („*Saint Hubert*”) településekre, akik idővel asszimilálódtak a németiségbe.³¹

Báró Franz Anton Leopold Ponz de Engelshofen (1740–1751) kormányzóságával véget ért a katonai igazgatás a „*Bánságban*”, az uralkodónó döntése értelmében 1751 és 1778 között polgári igazgatás alá került a terület. A következő kormányzó gróf Don Francesco de Paula Ramon Vilana-Perlas³² (1753–1768), akinek kormányzósága alatt a telepített lakosságnak nemcsak a katonaság hatalmaskodását és az önkényes kormányzást, korrupciót kellett eltűnie, hanem súlyos adóterhek alatt is nyögött.³³ A különféle adókon kívül a természetbeni szolgálatok is annyira igénybe vették a lakosság anyagi erejét, hogy az teljesen kimerült.³⁴ Előfordult, hogy németek, szerbek, illetve románok szökdöstek el a lakóhelyükről. Érdekességment jegyezzük meg, hogy a „*Pancsova*” („*Pančevo*”) környéki szerbek közül is többen – a jobb élet reményében – „*Szerbiába*”, illetve a „*Szerémségbe*” vándoroltak át.

Gróf Perlas kormányzó leváltását követően gróf Karl Ignaz de Clary-Aldringen³⁵ (1769–1774) került a kormányzói székbe, azonban nem tudta feladatát maradéktalanul ellátni, ezért lemondott. Helyére gróf Jozef Brigidio de Brestowitz (1774–1777), majd gróf Pompeius Brigidio de Brestowitz (1777–1778) lépett. Ez utóbbi kormányzó volt az utolsó a „*Temesi Bánság*” kormányzói közül, mivel Mária Terézia 1778-ban ünnepé-

³⁰ Az un. „*Bánsági határőrvidék*” 1767 és 1873 között létezett különleges jogállású terület volt, alapvetően két részből állt, az un. „*Német bánsági ezredből*” Pancsova (Панчево/Pančevo) székhellyel, illetve az un. „*Oláh-illir bánsági ezredből*” Karánsebes (Caransebeș) székhellyel. Ez utóbbi területet 1845-ben kettéosztották, a nyugati rész lett a „*Szerb bánsági*”, a keleti rész pedig a „*Román bánsági ezred*” területe. A „*Román bánsági ezred*” központja továbbra is Karánsebes maradt, a „*Szerb bánsági ezred*” székhelye pedig Fehértemplom (Бела Црква/Bela Crkva) lett. A „*Német bánsági ezred*” területe: 41,45, a „*Szerb bánsági ezred*” területe 30,61, a „*Román bánsági ezred*” területe pedig 102,05 négyzetmérföld volt. EDELÉNYI-SZABÓ 1928, 64–65. pp.

³¹ ERŐS LAJOS (szerk.): *Adalékok a Zrenjanini-Nagybecskerekai Egyházmegye történetéhez*. LOGOS Grafikai Műhely, Tóthfalu, 1993. 411–416. pp.

³² A kormányzó nevét egy bánsági település a mai napig őrzi. A történelmi Torontál vármegyéhez tartozott egykoron Perlasz (Perlez), amely települést 1755-ben Perlas kormányzó telepített szerbekkel. ERŐS 1993, 373–377. pp.

³³ PENAVIN OLGA: *A betyárvilág emlékezete vidékünkön*. Hungarológiai Közlemények, X. évf. (1978) 35. szám, 47. p.

³⁴ FÁBIÁN 1912, 599. p.

³⁵ A kormányzó nevét egy bánsági település a mai napig őrzi. A történelmi Torontál vármegyéhez tartozott egykoron Klári (Radojevo) és Horvátklári. Utóbbi település idővel az előbbibe olvadt. Klárit és Horvátklárit 1770 és 1771 között gróf Clary-Aldringen telepítette, előbbi szerbekkel és románokkal, utóbbit a pedig – a Zágrábi Püspökség segítségével – horvátokkal. ERŐS 1993, 296–297. pp.

lyes esküt tett arra, hogy a „*Temesi Bánság*” területét visszaadja „*Magyarország*” számára és ott a magyar vármegyei közigazgatás bevezetését engedélyezi. A „*Temes Bánság*” területén – 1779-ben – az alábbi közigazgatási egységek alakultak meg:

1. „*Krassó vármegye*”, „*Lugos*” („*Lugoj*”) székhellyel és 223 településsel.
2. „*Temes vármegye*”, „*Temesvár*” („*Timișoara*”) székhellyel és 177 településsel.
3. „*Torontál vármegye*”, „*Nagybecskerek*” („*Zrenjanin*”) székhellyel és 118 településsel, valamint
4. a Császári és Királyi Udvari Tanács alá tartozó „*Határőrvidék*” (1779–1873).

Mária Terézia halálát (1780. november 29.) követően, fia, a „kalapos király”, II. József (1780–1790) foglalhatta el a trónt. Uralkodása idejére esik a „*harmadik nagy német telepítés*” („*Dritter großer Schwabenzug*”), amely 1781 és 1787 között zajlott. Ekkor 45 ezer német érkezett a „*Bánságba*”, főképp a „*Rajna-vidékről*”. Az 1787-es esztendőre már 75 ezer német élt a „*Bánság*” területén, továbbá 105 német településről vannak adataink. Azonban – az egész 18. századra jellemző – a török fenyegetés most is éreztette hatását. „*Ausztria*” ismét belesodródott az oroszok oldalán az – 1787 és 1791 között zajlott – orosz–török háborúba. Habár a császári udvar elrendelte a határ védelmét, ezáltal „*Pancsova*” („*Pančevo*”) megerősítését, azonban a török sereg „*Újpalánkával*” („*Banatska Palanka*”) és „*Kevevárával*” („*Kovin*”) egyetemben elfoglalta a várost. A császáriak 1788 októberében kiverték a törököket a „*Bánságból*”, viszont azok csak halált és pusztulást hagytak maguk után.³⁶ A török sereg „*Temesvárig*” („*Timișoara*”) pusztította el a vidéket; közel 130 település esett áldozatul a török csapatok dúlásainak.

A három nagy telepítő uralkodó időszakában (1711–1790) a természeti csapások sem kerültek el a térséget. Elsősorban a faszervezetes építkezés miatt a tűz, illetve a viharok okoztak pusztítást, jelentősebb károkat.³⁷ A katasztrófák, de legfőképp a tűzvész elkerülése végett az osztrák vezetés szigorú szabályozást vezetett be. Szentkláray Jenő a következőket írta erről: „...a községet nem a határ szélén, hanem lehetőleg a közepén kell építeni, kiméretvén benne a 20 öl széles fő, és a 6–8 öl széles keresztútczák. Minden házhelynek 75–100 öl hosszúnak és 12–15 öl szélesnek kell lennie, s a házak a tűzveszedelem elhárítása céljából akkép helyezendők el, hogy a két szomszéd ház közt legalább 9 ölnyi üres tér maradjon. Minden házigazda köteles húsz darab eper-, nyár- vagy fűzfát a háza elé és az udvartelkén ültetni, s kivált az eperfák nevelésére nagy gondot fordítani, miről a községi elöljáróságok évenként táblázatos kimutatást fognak készíteni. [...] Végül minden község mesgyéjét a szokásos földhányásokkal és észrevehető határkövekkel kell elválasztani a körülfekvő szomszédos községektől, nehogy a hatóságok időfecsérlő birtokperekkel terheltessenek.”³⁸

Szentkláray Jenő beszámol továbbá arról is, hogy a császári vezetés milyen rendelkezések tett a német iparosok megélhetése végett: „El kell látni az embereket mindenféle vetőmaggal, még kender-, len- és dohánymaggal is, hogy ezekben senki se szűkölködjék. Iparos ne legyen több egy faluban, mint a mennyi a fenforgó szükségét kielégíti, nehogy

³⁶ FÁBIÁN 1912, 606. p.

³⁷ FÁBIÁN 1912, 604–605. pp.

³⁸ SZENTKLÁRAY JENŐ: *Az oláhok költöztetése Magyarországon a múlt században*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1891. 15. p.

megfoszszak egymást a megélhetés lehetőségétől.”³⁹ Ennek ellenére a német telepesek mindennapjait nem ezek a szabályok, hanem a szerb, de főképp románság keserítette meg. Szentkláray Jenő a következőket közli erről: „Még 1764-ben, midőn a németországi bevándorlók telepítése javában folyt, panaszok merültek fel a temesvári adminisztrációnál, különösen a marosmelléki oláh lakossági ellen, hogy szüntelen háborgatja a berendezkedő német gyarmatokat, s: éjjeli barangolásaival és tolvajlásaival veszélyezteti a külföldi jövevények vagyonát, sőt életbiztosságát is. Az erkölcsileg elvadult oláh juhászok titkos szövetséget tartottak fenn akkor a facseti kerület hírhedt orgazdáival, kik az eltolvajlott jószágot a moldvai és oláhországi vásárokon adták tovább. Garázdálkodásaik megfékezésére nem egyszer egész ezred katonaságot kellett Temesvárról kirendelni ellenök. A tartományi törvényszék börtönei állandóan tömve voltak oláhokkal; de a fenyíték többnyire csak a bűnrészeseket sújthatá, mert a czégéres gonosztevők a hegyek hoszáférhetlen zugaiban és az erdőségek sűrűjében találtak menedéket. A temesvári adminisztráció följelenté a veszedelmes állapotot Bécsben, s Mária Terézia egy 1765. évi július 14-én kelt rendelettel elvben kimondotta, hogy a délmagyarországi oláh községeket, melyek a német gyarmatosításának útjában állnak, más vidékekre kell átköltöztetni.”⁴⁰ E rendelkezés hatására alakult ki a későbbi „Temes vármegyében”, „Temesvár környékén”, különösen az attól észak-északnyugatra elhelyezkedő német tömb, valamint a „történelmi Torontál vármegye” északi részén – „Perjámos” („Periam”) környékén – elterülő összefüggő német terület.

V. Kitekintés

Elterjedt vélekedés, hogy „Magyarország”, illetve a „Bánság” újraterelítése a három „nagy” Habsburg uralkodó nevéhez fűződik. Vitathatatlan, hogy III. Károly, Mária Terézia és a II. József érdemei elvülhetetlenek ebben a kérdésben. Az már kevésbé ismert tény, hogy a következő Habsburg uralkodók alatt is voltak telepítések a „történelmi Magyarország”, illetve a „Bánság” területén.

II. József halálát (1790. február 20.) követően II. Lipót, I. Ferenc, V. Ferdinánd és a „hivatalnok császár”, I. Ferenc József is élt a betelepítés lehetőségével.

II. Lipótnak leginkább az 1787–1789-es orosz-török háború következményeivel kellett megküzdenie, mivel több, mint 13 ezer fő tűnt el a „Bánság” területéről. A veszteségeket pótolni kellett. Ekkor 15 – jobbra „Temes vármegyei” – település jött létre, valamint a „Határőrvidék” területére is érkeztek németajkú bevándorlók. A telepesek leginkább „Elzászból”, „Lotaringiából”, a „Svábföldről”, „Württembergből”, „Nassauból”, illetve „Svájcból” („Basel”) érkeztek.

I. Ferenc uralkodása idején a németek mellett elsősorban csehek, szlovákok, románok, horvátok és magyarok érkeztek a „Bánság” területére.⁴¹ Ez utóbbi népcsoportok jobbra a „történelmi Torontál vármegye” déli részére, illetve a „Határőrvidékre” telepedtek. „Torontál vár-

³⁹ SZENTKLÁRAY 1891, 15. p.

⁴⁰ SZENTKLÁRAY 1891, 15. p.

⁴¹ BOGOLYUB, ALEXICH: *Torontál vármegye története 1779-től 1867-ig*. in: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai, Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912. 395. p.

megyében” a 19. század első éveiben horvátokat telepítettek le „Kláriban” („Radojevo”), amely akkoriban a „Zágrábi Római Katolikus Püspökség” birtoka volt, de római katolikus vallású horvátok érkeztek „Nezsénybe” („Neuzina”) is.⁴² Jórészt ekkor érkezett a románság is egyes torontáli falvakba, ahol többségbe került (pl.: „Petre” („Vladimirovac”), „Újözora” („Uzdin”), „Végszentmihály” („Lokve”), illetve ekkor kezd megerősödni „Versec” („Vršac”) környékén. „Temesmiklóstra” („Nikolinci”) a románok már a 18. század végén megérkeztek. A szlovákság mind a mai napig többséget képez a nyolc települést számláló szerbiai „Antalfalva községben” („opština Kovačica”). Két jeles településük „Antalfalva” („Kovacica”) és „Nagylajosfalva” („Padina”) a „történelmi Torontál vármegye” területén létesült a 18. század második felében, de evangélikus vallású szlovák lakosai jórészt 1801 és 1803 között – a felvidéki „Árva” és „Trencsén”, valamint az alföldi „Békés vármegyéből” – érkeztek lelkészükkel együtt. Ebben az időszakban érkezett a legtöbb cseh is a „Bánság” területére. Elsősorban a „Határörvidéken” – a későbbi „Krassó-Szörény vármegye” területén – leltek új hazára. Szét-szóródva telepedtek le, településeik nem voltak határosak egymással. A csehek falvai elsősorban a „Duna folyamhoz” közel, a hegyvidéki részeken voltak, ezért is hívják őket „klisszurai cseheknek”. Elsődlegesen a – későbbi – történelmi „Krassó-Szörény vármegye” „Bozovicsi”, az „Orsovai”, valamint az „Újmoldovai járás” területén leltek új hazára. Kisebbszámú „Resicabánya” („Resița”) és „Karánsebes” („Caransebes”) környékén is előfordultak. A csehek három nagy telepeshullámban érkeztek. Az „első telepeshullám” 1823 és 1825 közé esik, ekkor „Časlav”, „Domažlice”, „Kladno”, „Klatovy” és „Plzeň” környékéről érkeztek és jórészt az „Almás-”, a „Lokva-” és az „Orsovai-hegységekben” telepedtek le. A nehezen megközelíthető „Almásróna” („Ravensca”) és „Cseherdős” („Šumița”) cseh lakói elsődlegesen „České Budějovicéből”, „Berounból”, „Lochovicéből”, „Stepanováról”, „Velká” és „Malá Lehotáról” érkeztek.⁴³ Az ún. „második telepeshullám” idején – 1826 és 1828 között – leltek új hazára. „Almásrónát” („Ravensca”) 1826-ban, a tőle távolabb fekvő „Cseherdöst” („Šumița”) 1828-ban telepítették. A határország által szervezett telepítés alkalmával nemcsak ebbe a két faluba, hanem más járások területére is érkeztek csehek, akik kizárólag római katolikus vallásúak voltak.⁴⁴ A falvak lakói főképp fakitermeléssel, illetve szénégetéssel foglalkoztak.

A „harmadik telepeshullám” már jórészt az 1830-as években – V. („Jóságos”) Ferdinánd uralkodása idején – indult és az 1848–1849-es forradalom és szabadságharcot követően is zajlott az 1860-as évekig. Sajátossága, hogy elsődlegesen „belső vándorlás” volt, vagyis a hegyvidéki csehek egy része a „Bánság” alföldi vidékeire költözött. Ezt főleg a megélhetési és egyéb okok – pl. időjárási szélsőségek – motiválták. Ekkor – 1833-ban – létesült a temesi– mai napig létező – „Csehfalva” („České Selo”).

V. („Jóságos”) Ferdinándról nevezték el „Ferdinándfalvát” („Novi Kozjak”) a „történelmi Torontál vármegyében”, amely települést 1817-ben alapítottak az akkor még trónörökös tiszteletére. A későbbiek folyamán sem volt idegen ez a gyakorlat. Kevesek számára ismert, hogy „Rezsőházát” („Kničanin”) – szintén a „történelmi Torontál

⁴² ERŐS 1993, 296–297. pp., 343–347. pp.

⁴³ PREDĂ, SÎNZIANA: *Istorie și memorie în comunitățile cehilor din Clisura Dunării*. Cluj-Napoca, 2010, 109. p.

⁴⁴ FANTA, VÁCLAV, RÁKOSŇKOVÁ, ALENA, ČERMÁK JAKUB, POUBOVÁ, ADÉLA, RUŽBATSKÝ, VOJTĚCH: *Vernacular architecture in Czech villages*. In MADĚRA, PETR ET AL. (szerk.): *Czech villages in Romanian Banat: landscape, nature, and culture*. University of Brno, Brno, 2014. 112. p.

vármegyében” – ugyancsak egy trónörökösről nevezték el. A tragikus sorsú koronahercegről – (Habsburg) Rudolfról (1858–1889) – németül „*Rudolfsgrad*”-ra keresztelték a település nevét. Ez volt a bánsági németiség egyik utolsó településalapítása 1866-ban.⁴⁵

I. Ferenc József uralkodása idején az 1860-as évek végén három települést alapítottak a „*Bánságban*”, ezek közül kettőt – „*Hertelendyfalvát*” („*Vojlovica*”) és „*Sándoregyházát*” („*Ivanovo*”) – a „*történelmi Torontál vármegye*” területén, egyet – „*Székelykevét*” („*Skorenovac*”) – pedig a „*történelmi Temes vármegye*” területén. Bukovinai származású, székely lakói 1883-ban érkeztek ide, jobbára római katolikus, kisebb részben református felekezetűek voltak.⁴⁶

A tanulmány végén szükséges még szólni a „*krassóvánokról*”. „*Resicabánya*” („*Resița*”) környéke egyedülálló népcsoportnak ad otthont, amelynek eredete még ma sem tisztázott. Annyi bizonyos, hogy római katolikus vallású, délszláv népcsoportról van szó. Eredetüket – és ebből kifolyólag érkezésüket – tekintve több elmélet is van. Egyes kutatók szerint bolgárok, mások szerbeknek, megint mások horvátoknak tekintik őket. Előfordulnak olyan elméletek is, amelyek „vegyes” népcsoportnak – például „bolgár-román keverék”, vagy „boszniai-bolgár keverék” – tartják őket. Az utóbbi évtizedekben a horvát eredet felkarolása figyelhető meg, főképp „*Horvátország*” részéről,⁴⁷ amely konzulátust is nyitott „*Krassócsörgőn*” („*Klokotić*”). A krassóvának hét településen élnek, ezek „*Kengyeltő*” („*Ravnik*”), „*Kiskrassó*” („*Lupak*”), „*Krassóalmás*” („*Jabalče*”), „*Krassócsörgő*” („*Klokotić*”), „*Krassóvár*” („*Karaševo*”), „*Nermed*” („*Nérmiđ*”) és „*Vizes*” („*Vodnic*”).

Az előbbieken összefoglaltak csak egy vázlatos áttekintés szerepét töltik be egy gigászi munkáról, amellyel a bécsi udvar igyekezett a „*Bánság*” területét – a saját érdekeinek megfelelően – életre keltetni, illetve fejleszteni. Fontos volt továbbá az ide vezető okokat is feltárni, mert azok nélkül nem teljesen érthető ez a „telepítési politika”. A tanulmányból látható, hogy soknemzetiségű vidék volt a „*Bánság*” területe. Sokszor emlegették is a bánsági iparosok, hogy aki a mesterségében jó akar lenni, annak itt négy nyelven kell beszélnie, mégpedig ma-

⁴⁵ A német falu sorsa ugyanolyan tragikusan alakult, mint névadójáé, (Habsburg) Rudolf főhercege. A jugoszláv partizánok – 1944–1945-ben – itt létesítették a legnagyobb haláltáborát – Mollyfalva (Molydorf) mellett – a Bánsát területén, ahová a környék német lakosságát terelték és embertelen körülmények között tartották. Legalább 11 ezer halálalás áldozat neve ismert. Sírjuk, a falu határában, kezdetben egy kukoricas közepén volt és csak egy szolid fehér fém tábla árulkodott a hely szomorú múltjáról. Napjainkban a német állam segítségével egy nagyobb emlékhelyet alakítottak ki az áldozatok tiszteletére. A falu német emlékei eltűntek: az 1877-ben épített római katolikus templomot 1948-ban rombolták le. A település jelenlegi szerb nevét Stevan Petrović Kníčanin (1807–1855) szerb katonatisztról kapta, aki az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc idején a szerb csapatok egy részét vezette a magyarok ellen. ERŐS 1993, 382–384. pp.

⁴⁶ Hertelendyfalva napjainkban Pancsova része, Sándoregyháza relatív, Székelyfalva, pedig abszolút magyar többségű településnek számít. Ez utóbbi települést szokták a Kárpát-medence legdélebbi magyar falujának tartani. Nem pontos az információ, ugyanis Sándoregyháza kissé délebbre van, de tény, hogy Székelykeve szinte kizárólag magyarok által lakott falu a „szerb tengerben”. Sándoregyházán a magyarság jórészt – római katolikus vallású – bolgárokkal él együtt. Mindkét falu magyarjai a római katolikus felekezethez tartoznak. Hertelendyfalván a kisebbségben élő magyarság a református hithez tartozik és a településrészen evangélikus vallású szlovákokkal osztozik. ERŐS 1993, 384–388. pp., 405–411. pp.

⁴⁷ BOÉR JENŐ: *Horvát sors a mai Bánságban*. Művelődés 2004. október, 17–19. p, GAZDA ÁRPÁD: *Hazai lakcím a horvát útleveiben: A romániai horvátok szülőföldjükön kaptak horvát állampolgárságot*. Krónika 1999. nov. 24. Újraközölve in: *Horvátországi magyarság*. Eszék, 2010, 24–29. pp., KISS LAJOS: *Kik azok a krassóvának, és milyen nyelven beszélnek?* Magyar Nyelv 1989, 4. sz., 419–427. pp.

gyarul, németül, románul és szerbül. Mindent egybevetve igazat adhatunk annak a 18. századi német – telepes – mondásnak, amely a telepítés nehézségeit igyekszik kifejezni:

„Die ersten fanden den Tod, die zweiten hatten die Not, und die dritten erst das Brot.”, azaz – szabad fordításban – a betelepülők első csoportja a halált, a második az ínséget, a szűk-séget és csak a harmadik találta meg a kenyeret...

5. ábra

A Bánság közigazgatásának változásai (1778–1918)

Forrás: Edelényi-Szabó Dénes: Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. Különlenyomat a „Magyar Statisztikai Szemle” 1928. (VI.) évfolyamából, Hornyánszky Viktor Részvénytársaság – Magyar Királyi Udvari Könyvnyomda, Budapest, 1928, 42. p.

RICHÁRD GYÉMÁNT

RESETTING OF THE BÁNSÁG ESPECIALLY IN THE 18TH
CENTURY

(Summary)

In 1716, the Austrian army took the „Bánság” region from the Ottomans. It was renamed as „Temeschwarer Banat” after the Treaty of Passarowitz (21/07/1718). The „Temeschwarer Banat” was a separate province within the Habsburg Monarchy and under military administration until 1751, when Empress Maria Theresa of Austria (1740–1780) introduced a civil administration (1751–1778). The province was abolished in 1778, but the southern part of the Banat region remained within the Military Frontier until 1871. During the Turkish rule, the Bánság had a low population density. The Habsburg rulers colonized the region with large numbers of – catholic – German. Later colonized Slovakian, Czechs, Serbian, Romanian, Croats, Bulgarians, French, Spanish and more. And finally the Hungarians arrived at last in the years of 1778/1779. The Bánság was a multinationality area.